

PETŐFI KÉPZELETE (III.)

Képzületének emelkedése

Van Petőfinek egy költeménye, *Képzetem*, melyben bizonyos szempontból saját képzeletét találóan jellemzi. A lángészt jellemző mélyebb önismeret által teheti ezt. Ugyanis nem ritka nála az önmagáról, érdekeiről, költészetének újságáról szóló versek — fejtegetésünk folyamán mind sorra kerülnek majd —, de közöttük alig van még egy oly találó, mint a *Képzetem* című, melyben saját képzeletéről szól. — Azzal a kifogással kezdi, hogy némelyek szerint az ő képzelete alatt járó. Mondja ő, lent jár a föld színén, ha úgy tartja kedve, gyakran még a föld alá is süllyed, ha szükséges, mint a bűvár; lejut még a legmélyebb tenger, a szív fenekére is. De ha mondja: szállj a magasra fel! — felröpül a *légbe*, mint a pacsirta, s tútesz a sason; ezek elfáradnak, de az ő képzelete nem, fölmege a *felhőkig*, az *ég boltjáig*, megkerüli a *napot*, s ekkor sem pihen meg, hanem a *legfelső csillagzaton* terem, s ott, hol már megszűnik az isten világa, *új világot alkot mindenhatósága*. (A költemény ezen utolsó pontjával teljesen egyez Koltó vidékéről tett dicsérete: »A táj olyan szép, mintha az én képzeletem után alkotva volna a természet«.) Petőfi e költeményében saját képzeletének merész szárnyalásáról szól; ő érti, alkotás közben szemléli, hogy képzelete mint száll magasabbra és magasabbra, s mint teremti át önerejéből a világot. De másrészt magában a költemény tartalmában is oly roppant emelkedés van, mely magával ragad s leigáz bennünket. A képzettársulás tehát benne fokozatosan emelkedő. Ha szabad volna valamihez hasonlítani, hasonlítanám a magasba lőtt nyílhoz, mely a légen, felhőkön s a végtelenségén át haladva az ég boltozatába szegődik s állandóan ott marad. Jellemző továbbá, hogy gondolatsorozata rendszeren valamely csattanós gondolatban végződik, mely legtöbbször az alapeszmét is magába foglalja; e végső, e villámlóan szép gondolatok a merész gondolatsorokat betetőzik. S rendszeren oly merészek, oly megdöbbenőek. »Petőfinek minden költeménye alapeszméjében s fordulataiban egészen új, eredeti, meglepő, sokszor megdöbbenő.« (*Vahot Imre emlékiratai*. 229. o.) S ez az eredetiség, előretörés a gondolatsorokban nála annyira mélyen gyökerezik, hogy prózában is így ír: előretör, pályát keres, dicsőséget arat, meghódít, mint merész gondolatsorai; felhalad a magasba a harci szellem szárnyain, s villámló szép gondolataihoz hasonlóan, s éppoly meglepően, a harc riadó harmonái közt enyész el.

Gondolatsorainak e merész haladását, emelkedését már hasonlitaiban, túlzásaiban s egyes jeleneteinek alkotásában láttuk. (V. ö. II. és III. fejezet.) Azonban amint emelkedik a *Bolond Istók* hasonlatában,

melyben a világgűlölő öreget hasonlítja a téli sírkereszthez s utána egy egész temetőhöz: akként lírai költeményeiben még nagyobb mértékben található e jelenség. A számtalan adat helyett lássunk egynehányat. — Mulassunk — mondja —, mert *ifjúságunk* oda lesz; járjunk a *szerelem* kertjében, ha a világ tüskéje megszúr, illatja meggyógyít; a szerelem kertjében a bogyómölcs tökéihez járuljunk, élvezzük a *bort*. E kép a *legszebb élet képe*, cseréljük ki a búval. Mint fellegekre a szivárvány, reánk mosolygani fog ez, ha majd derengő ifjúságunk idő jártával oda lesz! — Emelkedés: az ifjúság gondolatától a legszebb élet képéig. E kicsiny dalocska emelkedésénél sokkal hatalmasabb a *Búcsú 1844-től* c. költeményé. A múlt évtől búcsúzik a költő, ki a múlt évet boldog évei közé nem jegyzi fel, bár a költőnek *hírt* hozott, bár jobb sorsba juttatta, bár talán *boldoggá* is teszi a szerelem által: nem jegyzi boldog évei közé, mert *sóhajtó nemzetének* mi jót sem juttatott, sőt reményeitől fosztotta meg. Az egyszerű szubjektív kiindulási ponttól ily magasságra jutott az író; a szubjektív kezdet és emelkedő folytatás után nemzetének szempontjából, tehát egyetemes szempontból nézi az évet. A haladás az egyéntől az egyetemesre történik. — Petőfi egyik legszebb költeménye a *Minden virágnak*... kezdetű, fájdalmas, panaszos hangú dal. Ilyenné minősítik szenvedélyes, szerelem után sóvárgó hangja, folytonos gondolatismétlései, komor befejezése, a gondolatok rohamossága és emelkedése.

Minden virágnak, minden kis fűszálnak
Jut a napból, ha több nem, egy sugár.
Oh *szerelem*, te szívek napja, szívem
Egy sugárt tőled csak hiába vár?

Ily *szenvedélyes* hangon kezdi Petőfi költeményét s folytonos gondolatismétlések közt halad.

Nincsen leány, ki engem szeretne,
Nincsen leány, ki mondaná nekem:
Hideg világ van, lelkedet meghűté,
Jér, melegedj föl forró keblemen!

Nincsen leány, ki mondaná: fáradt vagy,
Bocsásd vállamra bágyadt fejedet!
Nincsen leány, ki véretem lemosná
E homlokról, mely megköveztetett!...

Ekkor ugyanazt a gondolatot változtatott formában folytatja:

Magam vagyok, mint a szőlő karója,
Melyről leszáradt a zöld venyige;
Madár nem száll rám, csak fölöttem repdes
Sötét eszméim hollóserege.

Eddigelé az író csakis elhagyatottságának gondolatát fejezi ki, elhagyatottságát életében; de ha majd meghal, fogja-e valaki megsiratni halálát? Itt gondolatmenetében egy nagy lépéssel tovább szalad.

*Igy foly le majd az ifjúság, az élet,
Igy foly le tőlem árván, egyedül,
Azt veszem észre csak, hogy effagy vérem
A halál hideg ölelésitül.
S ha meghalok, ha megfagyok: szememre
Mégkönnyezetlen szemfedő borúl,
S ültetni nem fog senki egy virágot
A sírra, amely rajtam domborúl.*

Azt gondolhatná a költeményt nem ismerő olvasó, hogy itt végződik, hiszen kerek egészet alkot. De a Petőfi képzeletének még nem egész, még egy nagy emelkedés kell ezekhez, még egy csattanó, e szomorú tárgyhoz egy megdöbbenő s elragadó gondolat odacsatolása szükséges. Nincs hát, ki őt sírjánál meglátogatná? Nincs, feleli, de mégis van s az ... de lássuk, így folytatja a költeményt:

*Ott hamvadok majd egy kopott fejfánál,
Kopott fejfánál, puszta domb alatt;
Nő ott a kóró, mert meg nem tapossa,
Nem jó megnézni senki síromat.
Meglátogatni csak te fogsz, *hogy elzúgd*
Testvéri búdat, éjj fergeteg,
Testvéri búdat, mert hiszen testvére
Voltál te lelkem érzeményinek!*

A költő tehát halála után nem lesz elhagyatott, meg fogja őt látogatni az éjj fergeteg, lelke érzeményinek testvére. Az emelkedés teljes, a költemény befejezett.

Ide csatoljuk még egynéhány költeménynek a kivonatát, mely mind képzelete szabad szárnyalásának, emelkedésének, mind csattanós befejezéseinek igazolását szolgáltatja. Gyönyörűen látható a *Dalaim* című darabban. Dalai, mik merengés közben születnek, ábrándos lelkének dalai; mikor a könnyelműség fogja el lelkét, dalai pillangói könnyelmű lelkének; mikor szerelmes, dalai vad rózsái szerelmes lelkének; mikor mulat, dalai szivárványai mámoros lelkének; mikor a nemzetek rabságára gondol, dalai fellegei bánatos lelkének; s mikor arra gondol, hogy a szolgálást népe tűri, nem kél fel, hogy láncát letépje, hanem várja, hogy a rozsdá rágja le róla, dalai villámlásai haragos lelkének. — *A Magyar vagyok* kezdetű dalban büszkén vallja magyarságát, hazája a legszebb ország, egy kis világ maga; természete komoly, mint a hegedű első hangjai, néha mosolyog, ritkán nevet, sokszor jókedvében sír, máskor bánatában is víg arcot mutat, mert nem akarja, hogy sajnálják; arca szégyenben ég, szégyenlenie kell, hogy magyar nemzete hátramaradt, de azért semmi hírért, kincsért a világon el nem hagyná, mert szereti, hőn szereti, imádja gyalázatában is. —

Még csak egy költeményt, a sok remek közül az egy legremekebbet, a *Beszél a fákkal a bús őszi szél* kezdetűt hozzuk fel. Ez egy gyönyörű szép, magasztos költemény. Csendesen, nyugodtan kezdődik s viharosan végződik. S az egészen meglepő, megbűvölő ellentét vonul végig egyrészt a tartalom fokozatosan emelkedő viharossága s másrészt neje csendes, nyugodt álma közt. A külső nyugalom, idilli élet szépségét a lélek viharának nagyszerűsége teszi még szebbé. Dél s est közt az idő, a költő a pamlagon kényelmesen nyújtózik s keblére hajtva fejecskejét, alszik kis felesége mélyen csendesen. A költő egyik kezében neje hullámzó kebele, másikban imakönyve: a szabadságháborúk története, s míg minden betűje üstökös csillagként nyargal keresztül magas lelken... kis felesége alszik mélyen, csendesen. A szolganépet — folytatja —, hogy a zsarnokért megvívjon, az arany s az ostor kergeti; de a szabadság hívei? Mint szép leánytól virágot, — sebet, halált oly jókedvvel vesznek... kis felesége alszik mélyen, csendesen. Oh, a csatákban mennyi szabadságbajnok elesett már; elvégre is győznie kell, bosszút állni, s a bosszúállás rettentő legyen!... Kis felesége alszik mélyen, csendesen. A lelkesülésnek magas fokára jutott már a költő, megállhat-e a félúton? A szabadság győzedelméről s bosszúállásáról szól, rá nézve a következő lépés a vízió, a küzdelemnek a leírása.

Vérpanoráma leng előttem el,
 A jövendőkor jelenései,
 Saját vérök tavába fúlnak bé
 A szabadságnak ellenségei!...
 Egy kis mennydörgés szívem dobogása,
 S villámok futnak által fejemen,
 S keblemre hajtva fejecskejét, alszik
 Kis feleségem mélyen, csendesen.

Aki folytatni akarja még e sorozatot, vegye elő Petőfi költeményeit. Némelyik közülük a felszökkenő vízsugár, másik a sziporkázó lángoszlop, egy része pedig a vészes fergeteg. Mindenik rohamos, meglepő, némelyik bájosan kellemes — a kis dalok; mások meg elragadóan félelmesek — a viharos dalok, ódák és rapszodiák. — Tény tehát, hogy Petőfi képzelete magas szárnyalású, előre, a magasba törekvő. A gondolatmenet ily roppant emelkedése sok veszélyt rejtene magában. A legtöbbször alig merik megkísérelni, s aki megkísérli, legtöbbször maga bánja meg. Ez a vakmerő haladás csak Petőfinek való, oly egyenesen halad s biztosan jár meredek útján, hogy alig téved; ahol másnak félelemtől remegnek ajkai, hogy alig bír szólni: Petőfi ott nyugodt s korántsem gondol arra, hogy meghátráljon. Merész előreható képzelete a lírikus képzelete: tökéletes képzelet, melyet a szenvedély hevít; szenvedélye határozott, lángoló: olyan képzelete is. Szenvédélye képzelmet csak erősíti s értelmét ritkán szorítja annyira háttérbe, hogy a képzelem alkotásai harmóniátlan, vad hangokban mutatkoznak. Különösen biztos Petőfi a lírai alkotások terén; de az epikáin már bukdácsol, mert itt az értelmi erő elhagyja. Petőfi azt

hiszi, hogy mikor epikai költeményt alkot, a pusztá képzelmét követheti és a szenvedélyt; pedig már maga a képzelem zátonyra juttatja, a szenvedély pedig — megsemmisíti. És mégis az ő merész képzelete epikájában is észrevehető. Az a képzelet, mely Kukorica Jancsit az egyszerű pásztorfiúból tündérország királyává tette; amely képzelet Szilveszterből, a talált gyermekből szabadságharcost és — királygyilkost csinál; az a képzelet, mely a harcias Szécsi Máriából szerény, lángolva szerető feleséget formál, s amely képzelet a hőbortos Bolond Istókból bölcs és boldog embert alakít! Mily szökkenések a kiindulási ponttól a végző pontokig és mily tévedések is egyik-másikban; de egyikben sem oly nagyok, mint Az *apostol*-ban, mely a féktelen fantáziának s a lángoló szenvedélynek alkotása. Az értelemnek nincs semmi köze hozzá. — Azonban nemcsak az egész mesékben, a részletekben is ott ragyog Petőfi merész, szökdelő, előretörő képzelete. Mintha a saját szerelmét foglalná merész ódába, mikor Kompolti Dávid szerelmi ömlengéseit leírja (*Salgó*. V. rész.); nem Petőfibre valló jelenet-e *Salgó*-ban az, melyben leírja, miként ébred fel Perenna ájulásából a Kompoltiak várában? Előtte áll a két Kompolti ifjú, az egyik vadabb a másiknál, az egyik égő szenvedéllyel, a másik borzasztó érzékiségével; versenyre kelnek, kié legyen a szép nő. Összeütköztek, s eközben belépett atyjuk, a vén rabló, s a két kölyök elől a prédát elkaparírtja! — Az *apostol* is tele van ily lírai képzeletre való, emelkedéseket mutató helyekkel. Példaképen csak a XI. részt mutatjuk be. Szilveszter odahagyván a várost s megtagadván a nevelő szavait, iskolába állt és tanult. Olyan volt társai körében, mint csillagok között a hold, bámulták, de nem szerették. Ő így szól hozzájuk: Miért bántatok ti engemet, barátim? Én nem magamnak, hanem nektek tanulok, más fogja annak hasznát venni, nem én. Ha belátnátok lelkembe, ragaszkodnátok hozzám s nem bántanátok! De a fiúk csak újabban is kicacagták, s ő a világtól elvadult. Egyedül a magányt szerette, képei, ábrándjai közt élt, s az ábrándok a jövő alakjai voltak. Magányában a világtörténetet olvasta oly buzgalommal, miként hívő a koránt, s zsidó a bibliát. S mit olvasott belőle az ifjú? Ezt olvasá: A föld egy nagy gyümölcs, ezredek, talán milliók kelleneek, hogy megérjen, de bizonyára egykor meg fog érni. A szőlő szemét a napsugarak, a földet az emberek lelkei érlelik. Én is egy sugár vagyok, gondolá Szilveszter, dolgoznom, érlelnem kell.

»Munkára hát,
Föl a munkára, lelkem!
Ne légyen egy nap, egy perc elveszítve,
Nagy a földadat, az
Idő röpül, s az
Élet rövid. —
Mi célja a világnak?
Boldogság! s erre eszköz? a szabadság!
Szabadságért kell küzdenem,
Mint küzdtek érte oly sokan,

És hogyha kell, elvérzenem,
Mint elvérzettek oly sokan!
Fogadjatok, ti szabadság-vitézek,
Fogadjatok szent sorotok közé,
Zászlótokhoz hűséget esküszöm,
S hahogy véremlen lesz egy pártütő csepp,
Kiontom azt, kifeccsentem belőlem,
Habár szivemnek közepén lesz is!«

E lírikus képzeletre, képekre s emelkedésre valló gondolatmenetet Petőfi még mindig bírja fokozni. Így szól:

Ily vallomást tett . . . nem hallotta ember,
De meghallotta odafönn az *isten*,
Fölvette a szent könyvet, melybe
Jegyezve vannak a *martírok*,
S *belé ír a Szilveszter nevet*.

De ne folytassuk tovább a részletezést. E részek mindenkit megfognak győzni arról, hogy Petőfi gondolatsorai az epika terén éppoly kalandozók, rohamosak, szökdélők, s mindenkifelett emelkedők s csattanóságok, mint a líra terén. Forduljunk most egy más irányú, de a tárgyalattakkal közel összeköttetésben álló más ténycsoporthoz. Értjük az érzelmi állapotok befolyását képzeletére. Azonban vannak-e általában befolyással az érzelmi állapotok a képzeletre? A költőnek indulatai és szenvedélei befolyásolják-e, avagy csak maga a lelkesedés? Sőt általában mi a lelkesedés? Különbözik-e a tárgytól s a tárgyhoz kapcsolt érzelmeiktől?

A lelkesedés nem azonos a tárggyal, de nem is önálló lény, hanem csak gyűjtőneve mindazon pszichikai jelenségeknek, melyek érzelmeinkben s képzeletünkben a tárgy hatása folytán önmaguktól, akaratlan hozzájárulásunk nélkül feltámadnak. Értjük rajta tehát a vonzalmat a tárgy iránt, a vele való foglalkozás közben föltámadt érzelmeink bizonyos fokát, az elménkben feltámadó eleven képzetmozgalmat. E körülírásból természetesen az következik, hogy költői alkotás ilyen érzelmi állapotok nélkül természetesen nem eshetik meg. Amely költői műben a lelkesedés melege nem érzik a mű szellemén, gördülékeny folyásán, biztos képzetsorán, képies nyelvén, az nem a költői ihlettség, a szent örület munkája, hanem a szenvedélytelen reflexióé. Az ilyen munka hideg, legtöbbsnyire visszataszító, mert a kiszámítás eredménye. Márpedig a lírai alkotásban melegséget óhajtunk látni, mert csak így szólnak a szívhez, ahonnet különben támadni szokott. — Vita tárgya sem lehet, hogy Petőfinél a lelkesedés legtöbbsnyire megvan; neki alkotáshoz erőltetni magát nem kell, mert szíve lobbanékony s képzelete könnyen működésbe hozható, csak alkalmas tárgy legyen hozzá! Igazi költői természet, aki éppen ebbeli tulajdonságánál fogva egyike a legtermékenyebb költőknek. Könnyen fölhevül, képzelete sohasem hagyja cserben, s tárgyat mindig talál, sokszor nagyon közönségeseket vesz fel, de ő érdekesen tudja előadni.

SZUBJEKTIVTÁS — ÁLTALANOSSÁG

Midőn azonban azt a kérdést vetjük fel: Petőfinek indulatai s szenvedélyei vannak-e befolyással képzeletére, nem az említett felkesedésről van szó, hanem arról, mit az esztétikusok szubjektívizmussal neveznek, ami egy kissé homályos kifejezés. Mi értjük rajta a költő azon sajátosságát, hogy alkotásai az ő egyéni örömeinek, fájdalomának, politikai elveinek s érzelmeinek kifejezései. Ez a lírai költőknél természetes; de előfordul az is, hogy a költők epikai s drámai alkotásokkal lépnek fel, melyeknek tárgyias alakításoknak kell lenniök, s ahelyett szubjektív állapotok kifejezői. Például erre irodalmunkból Eötvös *Karthusiját* hozom fel, melyben az ifjú Eötvös — jólehet a *Karthusi* regény, tehát objektív alkotás — saját szubjektív állapotát mutatja be. A tárgyiaság itt csak látszólagos. A darab hősének, Gusztáv grófnak alakja tulajdonképp az író alakja, abban személyesíti meg saját lelki-világát: ennek az ingadozása a politikában, kételyei a vallást illetőleg, kételyei az emberiség jövőjéről, kétségbeesése az emberi boldogság elérhetősége miatt, s megvigasztalódása a vallásos szeretetben tulajdonképp Eötvös küzdelmeit ábrázolják, melyet benne századának liberálizmusa s családi hagyományai, vallásos neveltetése és materialisztikus kételyei, családjának ragaszkodása az arisztokratikus világnézet-hez és az ő természetes és józan felfogása az emberi jogokról — egymás ellen vívtak. Az író e küzdelmekről a *Karthusiban* szabadult meg, ezért a *Karthusi* szubjektív mű. Az ily szubjektív művek a világ-irodalomban nem tartoznak a ritkaságok közé. Ismeretes dolog, hogy Goethe fiatalkori szentimentalizmusától *Wertherjében* szabadult meg, s Molièrnek minden darabja szubjektív állapotára vezethető vissza, míg Lenaunak minden költeménye, mely objektív jellegű, szubjektív alapon érthető meg csak. Így a *Faust*, *Albigenser* és *Savonarola*. A szubjektívizmussal azonban nemcsak egész művek tartalmában található fel; az író sokszor egyes alakokba viszi be alanyi állapotait, máskor a természeti képekbe burkolja be, s az oly íróknál, kik valódi lírikusok, a költői képek is mind visszamutatnak alanyi forrásukra. A teljes művek s az utóbbiak, az egyes alakok, természeti viszonyok s egyes költői képek szubjektívizmusa közt az a nagy különbség, hogy a teljes műveknél az író szubjektívvisztikus célja világos, a munkát abból a célból írja, hogy szubjektív állapotainak kifejezést adjon, az utóbbiak pedig a lírai erő korlátlan hatalmából folynak. A kép és alak alkotásában az író nem bírja átlépni alanyisága határait.

Lássuk Petőfi szubjektívizmussát; ez összefüggésben van képzelete működésével s megfosztja őt attól, hogy tárgyilagossággal alkotásokkal mutathassa meg epikai erejét.

A KÉPEK HANGULATOSSÁGA

Hogy Petőfinél a lírai költemények képei, különösen a képzelet képei hangulatosak, mintegy virágai a hangulatnak, természetesnek találjuk. A lírai költésben alap az érzelem, mely Petőfi szerint a képzelet

fáktyáját meggyújtja; itt hát a képzelet képeinek olyanoknak kell lenni, melyek az érzelmi állapotoknak minél teljesebb kifejezői. Az érzelem szüli a képet s a kép emeli az érzelem elevenségét, közvetlenségét, nagyságát, erejét. De másként kellene lenni az epikai költészetben. Petőfinél legalább másként van, mert nála az elbeszélő költemények is oly képekkel vannak elárasztva, melyek csak dalokban volnának valódi jó helyükön. Érzelmeknek s nem rajtunk kívül levő dolgoknak kifejezői, magyarázói. Szécsi Máriaiban például ily képekkel magyaráz: Murány vára magas és meredek, fölnyúl a fellegig s tán még a villám is alatta születik; Veselényi lelkére sűrűn jött a felleg és belőle ilyen villámok lövelltek; Szécsi Mária szava pacsirta éneke, ő maga a hajnal csillaga; páncéla, sisakja, szablyája fényes volt, de legfényesebb volt szeme két gyémántja; az ágyúk nézték, mint a láncra kötött komondorok; ott állanak az ágyú-oroszlánok, melyek tüzet hánynak s halált bögnék rátok; szemeitől lelke meggyulladott s úgy égett, mint ítéletkor majd az isten világa; így változik át (a harcoló Mária a szerelmes Máriává), mint a haragos vihar bágyadt fuvalommá; így változik át, mely gyújtott sugarával, a tüzes nap enyhe szelíd alkonyattá, és a szem, mely előbb villámot lövellt szét, arca két rózsáját harmattal fűröszte; tengeri szélvész ment át zajongó keblén, fehér hullámain magasan emelvén; az óra lomha nyelve; az elhagyott az elpusztult Murányvárban vadrózsabokrok közt halk szellők susogtak. Lírai képek ezek s nem epikaiak. Ahol az olvasó nyugodtabb, tárgyiasabb hasonlatokat, túlzásokat, személyesítéseket várna, ott találkozik az író alanylásságával: képet képre halmoz, gondolatot gondolat után ismételi, mintha csak szíve örökös mozgásának jelképezői volnának. Képei tele vannak hangulattal, a szerelemmel, férfias önérzettel s boldogsággal, amely Petőfi lelkét tölti be s innét megy át Szécsi Mária és Veselényi Ferenc szavaiba s egyéb leírásokba. Hát még *Az apostol* mennyire tele van hasonlatokkal. Már a kezdet maga ilyen sötét visszataszító személyesítéssel s hasonlattal, sötét a város, ráfeküdt az éj, más tájakon kalandoz a hold, s a csillagok behunyják arany szemeket. Olyan fekete a világ, mint a kibérlett lelkiismeret. Egyetlenegy kicsiny fény csillámlik ott fönna a magasban, mint a beteg merengőnek szeme, mint a végső remény... A szobában az alakok úgy mosódnak el, mint az álomképek... A szegény asszony gondolatai fájók lehetnek, mert mint megolvadt hó a házereszről, sűrűn omolnak könnyei. — A második rész elején e hangulatos ellentétek vannak: Csendes kívül a nagy világ, csendes belül a kis szoba, csak néha sóhajt kinn az őszi szél, csak néha sóhajt ott benn az anya. A kisfiú oly hangon szól, mintha temető földéből jönne a hang. És e képek úgy folynak e költeményben kifogyhatatlan bőséggel. Mikor azt hihetnők már, hogy az író belefárad a sok lírai képbe, még erőteljesebbekhez, még hangulatosabbakhoz jutunk. Valóban ebben az epikai elbeszélésben alkalmazott képek közt egy sincs, mely bármely lírai költemény képeivel nem versenyezhetne, sőt maga is bármelyikbe bele nem illenék. És nemcsak az apróbb képek ily hangulatosak Petőfinél, hanem a nagyobbak is. Kitűnő példányul hozom itt fel a fergeteg személyesítő allegóriáját *Az apostol*ból. Csupa szenvedély az, mintha csak a szenvedély rajza volna, mintha a fergeteg

a szenvedély allegóriája volna. Hasonlattal kezdődik. A néptelen utcákon csak egy őrült bolyongott, a fergeteg. Nyargalt az utcákon keresztül, miként ha ördög ülne a hátán és lángsarkantyút verne oldalába. A háztetőkre ugrott fel dühében és besüvített a kéményeken. Tovább rohant s teli torokkal ordított belé a vaksiket éj fülébe. Aztán a fellegekbe markolt, rongyokra tépte éles körmével, s reszkettek a megremült csillagok s a felhődarabok között idébb-odább hömpölygött a hold, mint a meghalt ember a hullámokon. Egy pillantás alatt lélegzetével ismét a felhőket tömegbe fújta és a magasból lecsapott a földre, mint prédájára rablómadár, egy ablak tábláját ragadta meg, megrázta és sarkából kifeszíté, s midőn mély álmokból a bennlakók sikoltva felriadtak, elvágatott ő rémesen kacagva. — Ennél valami rémesebb leírást alig ismerek; ott állanak ezek Shakespeare borzasztó képei mellett. Valami démoni érzés szülte őket, sötét iszonyú érzetek, melyek csak a legvadabb gyűlölet lángjaitól élesztethetnek.

ARANY KÉPEI

Mi más benyomást tesznek ránk az epikus Arany költői képei. Nem a szenvedély, hanem a fölhevült fantázia szüleményei ezek, nem oly hangulatosak, nem oly mozgékonyak, nincs bennük lírai erő lüktetése. De annál több tárgyilagosság, nyugalom, az író szenvedélytelenül nézi alakjait, velük érez és gondolkodik, hanem nem a maga egyéni érzéseit s gondolatait oltja beléjük; képei az alakok szubjektív állapothoz illők s az író érzelmeinek kifolyásai. Aranynál még a lírai költemények képei is szoborszerűek, melyek a költői nyugalom alól csak kiéreztetik a belső izgalmakat; Petőfinél még az epikai képek is olyanok, mint a láng, felgyújtanak; úgyhogy e képek hevítő melegséggel árasztják el egész epikai költészetét.

PETŐFI POLITIKAI CÉLZATÚ ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEI

Vajon ily erős fokú indulat visszatarthatja-e magát attól, hogy ahol csak némi alkalom is nyílik, egyénisége hatalmát ne érvényesítse, a természeti jelenségek rajzában (erről máshol szólunk), az egész cselekményekben, közbeszótt elmékedésekben s az egyes szereplők cselekedeteiben vagy éppen egész alakokban. A Petőfi indulatának mindenütt érvényesülniök kell. Az *apostol* egész tartalma Petőfi politikai szenvedélyének nyilatkozata, a forradalom dicsőítése, sőt apoteózisa; főhősét, Szilvesztert is azért nevezi Apostolnak, mert a forradalomért rajong, s a királygyilkosságot lelkiismeretileg jó dolognak tartja. Az *apostol* hőse Petőfi forradalmi szenvedélyének tárgyiasítása. Ezt később részletesen fogjuk bebizonyítani. De kisebb elbeszélő költeményei közül *A király esküje*, *Bánk bán* és *Kont és társai* ugyanezen szenvedélytől vannak áthatva. Az első darabban azt illusztrálja, hogy a királyok esküvésének nem lehet hitelt adni, mert megcsalnak, előtűk az eskü nem szent, csak a család szándék eltakarója. S amidőn e költeményt előadja, Petőfi tisztán izgatni akar a magyar király ellen,

mert hiszen szavát az is megszegte. A *Bánk bán*ban nyíltan kifejezett politikai figyelmeztetés nincs; az író a pusztá eseményt terjeszti elő, látszólag szubjektív célzat nélkül; de nem volt-e célzatos már magának a költeménynek egész tárgya oly időben, mely egyben-másban hasonlított Gertrúd német világához, oly világban, mely a nemesség jóakarásával torkig volt? A *Kont és társai* szubjektív megszólítással kezdődik, mely világos figyelmeztetés a költő célját illetően, mely nem egyéb, mint az uralkodók zsarnokságának jellemzése. És Petőfi szerint melyik uralkodó nem volt zsarnok s így elítélni való? Még Mátyás királyt is áldozatul *dobja e félszeg ítéletének* (Levél Aranyhoz). Petőfi, amint egész eseményekbe burkoltan politikai nézeteit — e túlzó jakobinus nézeteket — adja elő, akként nem tartózkodik, vagy meg nem állhatja, hogy epikai költeményekbe külső reflexiók alakjában bele ne szője gondolatait egyről-másról. Így *Salgó*ban a szerelemről és a szívről epekedik; *Az apostol*ban pedig a gyermek látszólagos ártatlanságáról, a riágságos úrfiak gonoszlelkűségéről, meg a papok s főurak elvetemültségéről, mely szerinte minden nemesnek s jogosnak ellentétei. És heves kifakadásait nem fékezi; ezek éppoly rútak, mint nagyszerű gondolatai a szerelemről és szívről a *Salgó*ban.

AZ ALAKOK SZUBJEKTIVITÁSAI

Petőfi elbeszélő költészetének *alakjai* legnagyobb részt saját érzelmeinek s tulajdonságainak tárgyiasításai. E véghetetlen szubjektív erőből mint forrásból kelnek ki mint élő alakok, s ahhoz képest, hogy személyiségüknek mily erős alanyi elem áll alapul, többé-kevésbé észre is vehetni alanyi jellegüket, viszonyukat Petőfihez. Tulajdonságai legjobban leplezve vannak a *János vitéz*ben, legélesebben vannak meg *Az apostol*ban, de mégis leghívebben a *Bolond Istók*ban. E szerint legközelebb áll hozzá ez utóbbi s legtávolabb áll tőle a *János vitéz*. Többi darabja e kettő között áll.

János vitéz a nép gyermeke, mint maga Petőfi is; ugyanez a hasonlatosság megvan többek közt Szilveszterben és Bolond Istókban is; de míg Szilveszterben az idevágó vonások rikító színekkel s célzatos részekkel vannak rajzolva, a másik kettőben a természetesség magas foka lep meg. János vitéz alacsony sorsából szorgalma, bátorsága, egyenes lelkűsége, harciassága által felküzdí magát Tündérország királyává, mint Petőfi az ország első költőjévé. De ez csak külső, bár nem megvetendő hasonlat. Szerelme éppoly gyöngéd s elpusztíthatatlan, mint Petőfié; lovagiassága a francia császár lánya iránt s gyöngédsége a Petőfié; elkeseredése, búja, büszkesége alacsony származására, s az a lelkesedés, mellyel a csatába siet, mind Petőfiéből vannak kölcsönözve. E tulajdonságok a regyszerű költeményben bizonyára némi átalakulásnak is ki vannak téve, de alapjukban véve mint forrásra Petőfire vezethetők vissza. *Kompolti Dávid* szerelme Perenna iránt a Petőfi emésztő szenvedélye, egyes részeiben a Tündéralomra hasonlít. S *Veselényi*, mikor így szól Szécsi Máriához: Kívánj szerelmedért bármi mást, mi hatalmamban van, csak az árulást ne; sokkal

drágább vagy te nekem, mint életem, de becsületedet nem adom érted sem, — mintha csak Petőfit hallanók: szerelmemért feláldozom életem, szabadságért feláldozom szerelmem. Nála a szabadság és becsület, a becsület s politikai magatartás össze vannak forrva. Veselényi büszke szerelme a Petőfié is, s amannak becsületessége a Petőfié is. — *Szilveszter* egész gondolkodási módja s összei érzelmei egybevetethetők a Petőfiével. Képzetele éppoly szabad s merész szárnyalású, mint ezé. Ledobja a ház és a nap gondjait, repül; fenn a magasban csapkodnak lelke szárnyai, s a csillag, mely mellett elröpül, megreszket gyorsaságától. Az égitestek elmaradnak mögötte, a csillagok milliárdjain túl emelkedik, eljut a mindenség közepére az isten színe elé s kéri őt, hogy adjon neki fényt és erőt, hogy munkálhasson embertársaiért. (III. rész 47. o.) Petőfi is azért esd a sorshoz: nyisson neki tért, hogy tehessen valamit az emberiségért. (*Sors, nyiss nekem tért.* 232. o.) *Szilveszter* már gyermekkorában emberi méltóságának tudatára jut; azt kérdi: mi joggal bánt embert az ember? Kűtönnek alkotó-e Isten az egyiket, mint a másikat? Nem. — Petőfiben is elevenen él ember voltának tudata s a vele járó jogérzet: az ember ember, legyen szolga vagy nagy úr; egyiknek sincs a másik felett joga. Születési előjogok nincsenek, mondja mindkettő. *Szilveszter* azt kérdi, mi célja a világnak? Boldogság s erre eszköz a szabadság. Petőfi is azt mondja, a legfőbb üdv a szabadságban van, ő a legfőbb jót, még szerelmét is feláldozza a szabadságért. *Szilveszter*, hogy célját elérhesse, nem retten vissza a királygyilkosságtól, s Petőfinek is az ajkán megzendül a borzasztó ének: akasszátok fel a királyokat s itt a nyílám, mibe lőjem, királyi trón áll előttem... A legborzasztóbb gyűlölet, a legátkosabb szenvedély él mindkettőben; de végtelen gyöngédségükben is egyeznek. *Szilvesztert*, a talált fiút, magasztos szelleméért megszereti a grófkisasszony, s csak hogy vele élhessen, utánamegy, vele él; *Petőfit* is oly nő szereti meg, kinek szülei fölötte állónak hiszik magukat, de a szerelem győz a lányban. *Szilveszter*, csak hogy életfeladatának élhessen, családját nyomorúságban hagyja, bár végtelen szerelemmel van iránta; *Petőfi* is, hogy a hazáért és a világszabadságért küzdhesen, odahagyja feleségét, gyermekét s a harsonák zajába siet.

Ez egybevetés után *Petőfi* és *Szilveszter* azonosságában kételkedni nem lehet. *Szilveszter* a *Petőfi* eltorzult politikai szenvedélyének tárgyiasítása. Amily megdöbbenő a *Szilveszter* alakja, éppoly elragadóan bájos a jókedvű, bolondosnak látszó, de alapjában véve filozófikus gondolkozású *Bolond Istók*. *Petőfi* itt más oldalról mutatja be magát, de az itt bemutatott *Petőfi* az igazibb, a valódibb alak, benne hiszünk, érezzük, hogy nem a torz és igazságtalan szenvedély alakjában, hanem a humor derűs s mégis komoly világában mutatja be magát *Petőfi*. Egykedvűen veszi az időjárás viszontagságait, mint ahogy *Petőfi* enyeleg szél barátjával; meghúzódik a legelső viskóban, mely barátságosan feltáruul előtte. Oh hány ilyen boldog órát töltött *Petőfi* is szegény emberek hajlékában! A nyugalomért szép szóval, jó kedvvel fizetett. *Bolond Istók* — egy szóval — *Petőfi* maga humoros világlátásban. Azt mondtam, hogy itt *Petőfi* legigazabban mutatja be magát. *Petőfiben* a mély érzet a játékos gyöngédséggel saját szerűen olvad

össze. Hol az egyik, hol a másik irány az uralkodó benne. Szerelmében, politikai életében a mély érzés, mely szenvedéllé válik benne, az élet apró viszontagságaiban, apró cselvetéseiben, melyekkel az embert megrétfálja, a gyöngédség, tréfa, humor lesz benne uralkodóvá (V. ö. Levelei és utazása.). Bolond Istók eszményi világitásba helyezve ezeket a jellemvonásokat mutatja; azért mondjuk, hogy ez az alak a Petőfi lelkéhez összes alakjai közül a legközelebbi viszonyban áll, édes képmása, méltó gyermeke.

OK

E tények láttára önkénytelenül feltámad bennünk a kérdés, honnan e jelenség, hogy Petőfi minden objektívnek látszó alakjában önmagát rajzolja többé-kevésbé tisztán kivethető vonásokkal, hogy egyénisége korlátaiból nem bír kilépni, hanem mindig csak a maga érzéseit és gondolatait terjeszti elő? Ennek oka, mint mondják, a tökéletes lírai erő és értelmiségének csekélyebb foka. A tökéletes lírai erő az érzelmi állapotok eleveenségében s abban a képességében van, hogy az indulatok által keltett gondolatok s maguk az érzelmek markáns szemléleti képekben jelennek meg. A szemléleti képek pedig azáltal válnak lehetőkké, hogy az elmében gazdag szemléleti elem van főhalmozva, s e szemléleti elem a képzelet munkája által összekapcsolódik az érzelmi állapotokkal.

Az érzelmi állapotokat a képzelőerő terjeszti elő; a képzelet jó-sága abban áll, hogy a tárgyat egy pillantással fogja át vagy nem. Ha az utóbbi eset áll fenn, a képzelet alsó fokú, a logikai gondolkodás képzelete, a közönséges emberé, kinek ha szívét szorítja is a fájdalom, nincs elég képzelete, hogy minden oldalról egyszerre fogván fel, ki is fejezhesse. Ellenben ha egy pillantással fogja át, érzi annak keletkezését, erejét, üdvöt s keserűséget ontó hatalmát, más akkor nem él lelkében, s így minden oldalról fogva fel, a szemléleti képek sokasága által kifejezi. Petőfi a maga szubjektív világára nézve tökéletes észrevező, képzelete a jelenségeket egyszerre magába fogadja, s ezáltal képes is oly világosan, elragadóan, meghatóan és sokszor oly megdöbbentően előterjeszteni. Természetesen benne az érzelmek is magas fokúak. Gyönyörűsége és haragja egyaránt szenvedélyes. Érzelmei hasonlóak az eolhárfaéhoz, mely minden hullámmozgásra megindul; aránylag csekély fokú izgatásra is erős hangokra kel. Mily szenvedélyes az ő hazaszeretete és szerelme, gyűlölete és haragja, gyöngédsége s odaengedése!

Nehéz dolog volna mindazokat a költői képeket összefűzni, melyek egy tárgyra, pl. a hazaszeretetre, szerelmére, gyűlöletére stb. vonatkoznak. Meg kell elégednünk azzal, hogy többek közt lássuk azokat a megragadó képeket, melyekbe szerelmét öltözteti. Valóságos képáradat, melynek se eleje, se vége. A szerelem álom és az éj csillaga; kedvesét szereti, mint völgyet a patak, mint csillag az eget, mint féreg a gyűmölcsöt. Neki a szerelem számos ízben könnypatakja, aggodalmak erdősége, oktalan kis balga gyermek, holt remények szemfedője volt, most pedig, a boldog szerelem idején — rózsafán kis madárfészek.

Szerelmese neki a világ rózsája; élő szerelmének bölcsője a kert, hol kedvesét először látta. Továbbá a szerelem nagy folyó, végtelen óceán, virág, éji virág, a szívek napja, méreggá vált tenger, madár, fülemüle, szilaj folyó, virágbokréta, vadrózsa s virágos élő fa, maga a nap s a legnagyobb hős, hatalmas nagy király és kísérete, rózsafa, fehér felhő és holdvilág. Egy helyen (*Száz alakba öltözik szerelmem*) azt mondja: az én szerelmem szilaj folyam, mely kedvesét körülfutja, mint szigetet; repkény, mely kedvesét körülfolylja, mint a szentegyházat; majd útonállól s alamizsnál, megrohan és könyörög; majd a felhő, mely mint a Kárpátot, mennydörgéssel ostromolja, majd csalogány, mely a rózsalombok közt énekel. Az ő szerelme mindig változik, de sohasem szűnik meg, mindig él... Egy más helyen pedig így szól: az én szerelmem nem csalogány, nem kies liget, nem nyugalmas ház, hanem tenger és fergeteg. — E költői képek legnagyobb részét a boldogtalan szerelem adja ajkára; de boldogsága sem lesz nyugalmas, szenvedélytelen érzelemmé, hevességéből sem enged semmit. Szép ifjú hitvesét, boldogító szerelmét minek nevezze? (*Minek nevezzelek?*)

Minek nevezzelek?
Boldogságomnak édesanyja,
Egy égbe-rontott képzelet
Tündérleánya,
Legvakmerőbb reményimet
Megszégyenítő ragyogó valóság,
Lelkemnek egyedüli
De egy világnál többet érő kincse,
Édes szép ifju hitvesem,
Minek nevezzelek?

Hát mi minek tekintsük a fantáziát, mely a ragyogó képek özönét ily pazarul ontja? Csak az teszi lehetővé, hogy érzelmét minden oldalról könnyen megfigyelheti s gazdag szemléleti eleme folytán könnyen s megragadóan fejezheti ki. Pedig felsorolt képei talán századrészét sem teszik annak, amennyit alkotott. Az ő képzelete olyan, mint a tűz-oszlop, melynek füstje nincs, csak lángja és sziporkái.

ÖSSZEGEZÉS

A tökéletes szubjektív erővel állunk benne szemközt. Líraisága csorbíthatatlan, mert érzelmeinek nagyságát, őseredeti erejét, sem képzeletének erejét, frissességét elmélkedés nem kisebbítette. Ő szívvel gondolkodott! De másrészt e jelenségből foly az a fogatkozás is, hogy szenvedélyeit nem mérsékli, és politikai költészete sokszor diszszonáns hangokba csap át. Ha értelmi ereje egy Goethéével, Shakespeare-ével, egy Arany Jánoséval állhatna egy színvonalon, halhatatlan alkotásokkal gazdagíthatta volna epikai költészetünket is; talán éppen a balladát alapíthatta volna meg, előbb mint a ballada Shakespeare-je, avagy talán egy shakespeare-i értelemmel Katona József dicső hagyá-

tékát folytathatta volna nem dicstelenül. A természet ennyi kedvezéssel nem látta el: értelme fantáziájával nem állt arányban, innét mindazokban az alkotásokban, melyek az értelem szabatos működését kívánják meg, mindvégig fogyatékos maradt. Mert nagy szenvedély a könnyen lángba hozható képzeletet ellenállhatatlanul vezet, ha megingathatatlan értelmi erő nem áll mellette őrizőül. Nincs itt helye annak, hogy Petőfi értelmi erejének fogyatékoságát fejtegetsük képzelmi erejével szemközt, amint nagyobb epikai alkotásainál és egyetlen teljes drámájában egész szabatosan kimutatható. Mintegy csak rámutatnak a *János vitéz*, *Apostol*, *Szécsi Mária* c. epikai alkotásoknak és a *Tigris és hiéna* drámájának laza szerkezetére. Ezekben az alkotásokban Petőfi csak képeket nyújt, melyeknek mindegyikében ott van Petőfi zsenialitása hol gyengébben, hol erősebben, de egyik sem szabatos alkotás. sőt *Az apostol* és a *Tigris és hiéna* tele vannak lélektani képzelenségekkel s szerkezeti botlásokkal. Ezek az alkotások csak arra valók, hogy bemutassák, nem hogy mily kicsiny eposz- és drámaíró Petőfi, hanem hogy mily nagy e lírai erő. Elbeszélő költeményei szerkezet s jellemzés dolgában nem egyenlően gyengék; egyik-másik — *János vitéz* és *Bolond Istók* — jelesebb, hogy ennek mi oka, az előbbiekből következtethető, de részletes kimutatásuk e darabok esztétikai méltatásához tartozik.

Foglaljuk össze röviden az előbbieket. Petőfi minden ízében lírai költő, kinek érzékeny kedélye, erős, megragadó indulatai s szenvedélyei vannak s ezeknek kifejezésében gazdag szemléleti elem, kitűnő észrevezés, rögtönzőképesség, egyszóval ragyogó képzelődés áll rendelkezésére. Értelmi ereje azonban fantáziájával nincs arányban, s indulatai képzeletét akadálytalanul vezetik, innét reflexiójának gyengesége.

Természetadta vérmérsékletét, a neveltetéséből és a korviszonyok különbségeiből származó sajátserűségeket leszámítva, Petőfi és Vörösmarty képzelete sok tekintetben összehasonlítható. A szemléleti elem mindkettőben egyformán gazdag, valamint a képzelem szabadsága is; innét származik mindkettőnek színekben gazdag nyelve, pompás képek, hasonlataik, metaforáik, személyesítései; de Petőfi rögtönzőképesség, míg Vörösmarty lassúbb, lassabban is dolgozik és gyakran töröl, kéziratái tele vannak törléssel, ami mutatja, hogy benne az indulat s eszme nem találja meg biztos formáját s a költőnek küzdenie kell érte. Azonkívül képzetsorai sem oly szökellőek s emelkedők, mint Petőfié, azért Vörösmarty nem olyan jó dalköltő, mint Petőfi, de indulatai erősek, szenvedélyesek és állandóak, talán sokkal állandóbbak mint Petőfié. Ellenben Vörösmartyban több az értelmi erő, reflexiója hajlandó; s ezen valamint előbbi sajátosságai által lett elsőrangú ódaköltővé. Alapjában mindketten lírikusok, s diadalaiak legjava részét lírájuk által szereztek, maradandó nevet s olvasottságot is ez biztosít mindkettőjüknek; de mivel Vörösmartyban nagyobb az értelmi erő, mint Petőfié, azért alkot korához képest jelesebb eposzokat s tűrhető könyvdrámákat, míg ellenben Petőfi csak tűrhető, sőt részben gyenge eposzok mellett egy teljesen elhibázott drámát. Ezek a személyes tu-

lajdonaik s azon korok viszonyai, melyekbe lírai költészetük virágása esik, okozzák továbbá azt, hogy Vörösmarty a jelen század második és harmadik, Petőfi pedig a negyedik tizedének volt tipikus kifejezője, ellenben pusztán személyes tulajdonságaikra vezethető vissza az a kedveltség, melyben — bár különböző fokon — korunk mindkettőt részesíti s hihető, hogy részesíteni fogja továbbra is.

1887. október—november

(Vége)

